

НОВІ МАТЕРІАЛИ ПРО НАПИСИ КОЛЕГІЇ МОЛЬПІВ З ОЛЬВІЇ

У статті уточнюється читання ольвійського напису мольпів NO 58 на базі возз'єднання його з фрагментом IOSPE I² 307; запропоноване нове читання присвяти на мармуровому лутерії NO 63 і переборена альтернатива у реконструкції присвяти NO 167. У другій частині статті представлена гіпотетична реконструкція подій рубежу V-IV ст. до н. е., пов'язана з вірогідною ліквідацією колегії мольпів в Ольвії.

Ключові слова: Ольвія, напис, реконструкція, мольпи.

Целью статьи является уточнение чтения надписи мольпов NO 58 на базе воссоединения ее с фрагментом IOSPE I² 307; предложено новое прочтение посвящения на мраморном лутерии NO 63 и преодолена альтернатива в реконструкции посвящения NO 167. Во второй части статьи представлена гипотетическая реконструкция событий рубежа V-IV вв. до н. э., связанная с предполагаемой ликвидацией коллегии мольпов в Ольвии.

Ключевые слова: Ольвия, надпись, реконструкция, мольпы.

The object of the article is to give a more precise definition of the reading of molpos inscription NO 58 on the basis of its reunification with the fragment of the inscription IOSPE 307. The new reading of the inscription NO 63 is also suggested, the alternative of the inscription NO 167 reading is also got over. There's hypothetical reconstruction of the events of 5-4 B.C. bearing a relation to the liquidation of molpos alliance in Olbia in the second part of the article.

Key words: Ol'viya, inscription, reconstruction, mol'py.

Група присвятних лапідарних написів (NO 55, NO 56, NO 57, NO 58, NO 167), знайдених на теменосі у середині минулого століття, підтвердила існування в Ольвії у V ст. до н. е. колегії мольпів, аналогічно материнському полісу Мілету. Інтерпретація цих пам'ятників у цілому завершена публікаціями П.О. Каришковського [1], Ю.Г. Виноградова [2] та А.С. Русяєвої [3]. Однак, багато питань, пов'язаних з датуванням цих написів, а також виникненням, функціонуванням та ліквідацією колегії мольпів в Ольвії, дискусійні, що визначає актуальність теми [4].

Мал. 1. Фрагмент IOSPE I² 307

Можливість візуально досліджувати пам'ятник IOSPE I² 307 відсутня внаслідок його втрати, тому використана інформація видавця, В.В. Латишева. Традиційною підставою для початку цього дослідження послужив збіг у фрагментах HO 58 і IOSPE I² 307 розмірів літер (0,02 м) та їх характеру. Матеріал обох фрагментів – білий дрібнозернистий мармур. Обидва написи виконані

в манері стойхедон, синхронне їхнє датування видавцями. Фрагментований напис IOSPE I² 307 був, імовірно, віднесений П.О. Каришковським [5] до написів ольвійських мольпів. Фрагмент IOSPE I² 307 з'єднується в контакт з фрагментом HO 58 по своєму верхньому краю, який проходить по внутрішній розмічальній лінії першого рядка (мал. 2).

Мал. 2. Возз'єднання фрагментованих написів HO 58 та IOSPE I² 307

Відновлення тексту написів ольвійських мольпів пройшло декілька етапів. Першовидавцями напису існування цієї колегії навіть не передбачалося [6]; видавцями збірника HO, зокрема, був запропонований варіант реконструкції напису HO 58 як [ἄρχων]τοσ στεφ[ανηφόρο?]. В остаточному підсумку, П.О. Каришковським [7] та Ю.Г. Вино-градовим [8] прийняте читання цього документа в редакції Ф. Графа [9]. Отже, якщо в реконструйований Ф. Графом текст напису HO 58 увести (у відповідні гнізда, з урахуванням стилю стойхедон) літери першого рядка (...ΙΣΥ...) та відповідно літери другого рядка (...ΟΡΟΙ...) напису IOSPE I² 307, виявляється, що цей фрагментований напис є складовою частиною напису HO 58, що дозволяє однозначно уточнити реконструкцію четвертого та п'ятого рядка цієї присвяти:

[μ]ολ[πο]ί με ἀνέθεσαν Ὡ
 Ἀπόλλωνι Δ[ε]λφίνιωι
 ἐπὶ Διον[υσ]οδώρο το Λη-
 ναίο μόλπ[ων α]ίσυ[μνῶν-]
 5 τοσ. στεφ[ανηφ]όροι
 Ἐκατ[.....]

– «Мольпи мене присвятили Аполлону Дельфінію за часи Діонисодора, сина Ленея, айсімнета мольпів. Стефанефори: Гекат[...].» Таким чином, із двох альтернативних варіантів відновлення п'ятого рядка присвяти HO 58, розглянутих П.О. Каришковським, дійсним виявився той, в якого після слова στεφ[ανηφ]όροι впливає список імен. Варіант же, де в цьому рядку читається початок імені Стеф[...], «як вважає з деякими сумнівами Ф. Граф» [10], можна відкинути. П'ятий рядок присвяти HO 58 завершувався словом στεφ[ανηφ]όροι, на користь чого свідчить

відсутність зовнішньої розділової смуги [11] після літери «υ» (мал. 1) на фрагменті IOSPE I² 307. Імовірно дослідники, реконструюючи п'ятий рядок HO 58, виходили з умови максимального заповнення лакуни – στεφ[ανηφόροτων?]. Запропонована реконструкція HO 58, таким чином, фактично не створює будь-якого принципово нового читання напису HO 58, а лише долає альтернативні варіанти, висунуті дослідниками. Датування напису HO 58 першовидавцями належить сумарно до V ст. до н. е. П.О. Каришковський відносить його до третьої чверті V ст. до н. е., що прийняте А.С. Русяєвою [12].

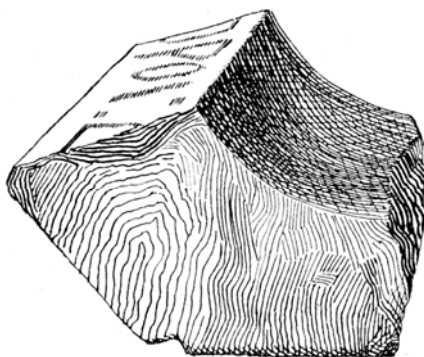
Нижче наведені також деякі міркування стосовно просопографії напису HO 58. Ім'я й патронім айсімнета мольпів Διον[υσ]οδώρο το Ληναίο пов'язані з культом Діоніса. Двоосновні теофорні імена Διονυσοδώρο, Ἀπολλοδώροσ, Διοδώροσ та інші характерні для відомого жрецького роду Діонісіїв, звідки можлива гіпотеза про те, що айсімнет мольпів Διον[υσ]οδώρο το Ληναίο є родоначальником роду Діонісіїв [13]. Це припущення базується й на нечисленності ольвійських аристократичних кланів, що займали посади айсімнета або епоніма [14]; нижче буде наведено й історичний аргумент на користь Діонісіїв. Для реконструкції імені стефанефора Ἐκατ[...], П.О. Каришковський [15] запропонував варіанти Ἐκαταῖοσ або Ἐκατόνυμοσ. Відмічу, що до цього списку можна додати розповсюджений ольвійський аналог імені Ἐκαταῖοσ – Ἐκατέων, а також засвідчене в VI ст. до н. е. в Ольвії ім'я Ἐκατοκλῆσ [16]. Ім'я Ἐκατοδώροσ та інші для реконструкції становлять лише теоретичний інтерес, оскільки в Ольвії не зафіксовані. Послідовно прорисовуючи на збереженому фрагменті епіграфічного поля HO 58

і лакуні букви «α», «ε», «ο» та «ω», можна переконатися в тому, що наступною буквою після Έκατ[...] повинна бути «α», тому що саме ця буква через свою форму не залишає слідів у збереженому фрагменті епіграфічного поля. Таким чином, ім'я стефанефора, швидше за все, може бути реконструйоване як Έκαταῖος. Це характерне родове ім'я потужного жрецького роду Пантаклів-Клеомбротів [17]. На підставі прийнятого більшістю дослідників [18] сценарію, рубіж V-IV ст. до н. е. пов'язаний з ліквідацією тиранії й установленням демократичного режиму в Ольвії. За версією Ю.М. Виноградова [19], тираноборцем був Євресибій, син Сіріска. На підставі присвяти (IOSPE I² 160) першої чверті IV ст. до н. е.: [Έκατέων Ἰκ]εσίου [τον πατέρα Ἰκ]εσιος Έκα]τέωνος Διὶ Ἐλευθερίῳ – «Гекатеон, син Гікесія. Свого батька Гікесій, син Гекатеона (присвятив) Зевсу Елеутерію» А.С. Русяєвою та М.В. Русяєвою висловлене припущення [20] про те, що Гекатеон є сподвижником тираноборця. Мною ця особистість віднесена до роду Пантаклів-Клеомбротів на підставі характерного родового імені й патроніма. Також на основі генеалогічних розрахунків і чергування імен у роді Пантаклів-Клеомбротів я висловив припущення про те, що згаданий у написі НО 58 Гекатей і персонаж присвяти Зевсу Елеутерію (IOSPE I²160) (мал. 10) є однією особою. Аргументами тут виступає вузькість кола осіб ольвійської аристократії, що згадується вище, а також участь Пантаклів-Клеомбротів у єдиному клані з Діонісіями-Леократидами-Євресибіадами протягом тривалого періоду [21]. Також, модельований математичним шляхом (±15 років) на базі синхронізації каталогу епонімів Ольвії (IOSPE I² 201), діапазон активної діяльності Гекатеона (Гекатея), сина Гікесієва, припадає на 430-390 рр. до н. е., що є хронологічним підтвердженням гіпотези А.С. Русяєвої і М.В. Русяєвої про можливу його участь у

демократичному перевороті в якості сподвижника [22]. На цій основі я пропоную датувати присвяту мольпів НО 58 останньою третиною V ст. до н. е.

Для історичної інтерпретації присвяти колегії мольпів НО 58 досить важливими є й обставини знахідки цього пам'ятника. З урахуванням інформації Е.І. Леві [23] про те, що ця присвята мольпів залишалася на теменосі й в елліністичний період, зміст подій, що відбувся на рубежі століть, мною характеризувався як такий, в якому повалення тиранії було ініційовано, ймовірно, вищим релігійним союзом – мольпами (що узгоджується з вірогідним сценарієм подій, запропонованим А.С. Русяєвою [24]), але деякі особистості, що мали владу до повалення тиранії, залишилися при владі й пізніше, усунувши їхнього лідера, ймовірно, тирана-айсімнета мольпів [25]. Подальша (безперечно, гіпотетична!) деталізація подій криється в тому факті, що присвяту мольпів НО 58 було скинуто у цистерну в момент, що хронологічно збігається з періодом різкого загострення конфлікту [26] олігархічних кланів Діонісіїв-Леократидів-Євресибіадів проти Аристократидів, близько до 260-х рр. до н. е., який тоді завершився перемогою Аристократидів [27]. Зазначена інформація дозволяє гіпотетично звести події рубежу V-IV ст. до н. е. до одного з епізодів багаторічної боротьби наймогутніших ольвійських кланів Аристократидів проти Діонісіїв-Леократидів-Євресибіадів (див. нижче).

Отримане вище уточнене читання присвяти ольвійських мольпів НО 58 відкриває шлях до нової реконструкції ще однієї пам'ятки – напису на мармуровім жертвовнім лутерії НО 63, складеному із двох збіжних по зламах фрагментів, знайдених в 1906 р. Б.В. Фармаковським. Один із цих фрагментів опублікований В.В. Латишевим в IOSPE I² 273. При публікації малюнок видавець відзначив двокрапкову інтерпункцію (мал. 3), однак у транскрипції відновив напис як [οἱ ἔμλ]

ΕΡΟΙ:Λ

Мал. 3. Фрагмент А мармурового блюда НО 63 у виданні В.В. Латишева (IOSPE I² 273)

У 1959 р. В.М. Скудновою [28] було опубліковано обидва фрагменти блюда; при цьому висловлене помилкове припущення, що фрагменти НО 63 є складовою частиною блюда НО 67. При публікації пам'ятника НО 63 (мал. 4) у збірнику НО видавцями

прийняте читання фрагмента А в редакції В.В. Латишева, а фрагмент Б, що містить чотири букви – [.....]ΔΗΣΜ[.....], на думку видавців, відновленню не піддається. Пам'ятник віднесений видавцями до V ст. до н. е.

Мал. 4. Збіжні по зламах фрагменти А і Б мармурового блюда НО 63

За аналогією з уточненою реконструкцією присвяти НО 58, пропонуване В.В. Латишевим читання фрагмента А як [οἱ ἔμλ]οροι δ[...], очевидно, потрібно змінити на [...στεφανηφ]όροι: δ[...]? Таким чином, нове прочитання напису НО 63 дозволяє віднести його до групи присвят ольвійських мольпів (НО 56, НО 57, НО 58, НО 167). Слід зазначити, що на фотографії НО 63 простежується наявність у тексті одно- й двокрапкових інтерпункцій, що дає підставу для читання всього напису на фрагментах А і Б як: [...στεφανηφ]όροι: Δ× Δη× Σ× Μ[...]? Імовірно, в цьому написі, через відсутність місця (?), імена стефанефорів представлені у скороченому вигляді. (Можливість будь-якої реконструкції імен стефанефорів за однією початковою літерою, безумовно, відсутня). Застосування інтерпункцій може стати датовальною ознакою. Відомо, що цей розділовий знак у грецьких лапідарних написах починає поступово зникати з кінця V ст. до н. е.; на рубежі V-IV ст. до н. е. три крапки зникають остаточно, зрідка зустрічаються лише одна або дві крапки [29]. Таким чином, на підставі використання одне- і двокрапкових інтерпункцій напис НО 63 приблизно може бути віднесений до завершального етапу існування колегії мольпів в Ольвії: рубіж V-IV ст. до н. е., що, доречі, близько до пропонованого мною датування напису НО 58. Мармуровий лутерій НО 63 з відновлюваним діаметром 1,1 м, мав довжину окружності для розміщення тексту присвяти близько 3,45 м. Ймовірно, текст напису традиційно містив у собі згадку про мольпів як дедиканта присвяти, ім'я й епіклезу божества, швидше за

все Аполлона Дельфінія, рік випуску у вигляді імені, патроніма й посади айсімнета мольпів – епоніма, за яким ішов, можливо, список стефанефорів – збережений фрагмент НО 63. Однак за такої гіпотетичної реконструкції, з урахуванням заповнення лакуни, залишається досить значних розмірів вільне місце на краєчку блюда. Це означає, що, можливо, текст був ще довшим або напис зі скороченнями імен є більш пізньою припискою, утиснутою в існуючий текст (див. нижче). На підтвердження того, що імена стефанефорів дійсно могли бути дані у скороченні, вкажу на аналогічні скорочення імен у монетних легендах (ΠΑΥΣ, ΘΥ) і особливо численні в керамічній епіграфіці [30].

Привертає до себе увагу досить грубе виконання напису на блюді НО 63, що різко контрастує з його призначенням та вартістю. Тут доречно зауваження А.С. Русяєвої про те, що «серед присвятних дарунків Аполлону відсутні прості посудини. Це привізний високої якості посуд, дорогі мармурові лутерії із прекрасно викарбуваними присвятами...» [31]. Поява такого грубого напису, ймовірно, пов'язана з будь-якими екстраординарними подіями.

Запропоную один з можливих варіантів інтерпретації непрофесійного виконання напису мольпів на мармуровім блюді НО 63. Отже, враховуючи нечисленність знахідок жертвних блюд, вважаю за можливе поставити завдання про перевірку приналежності фрагментів НО 63 (мал. 4) і НО 60 (мал. 5) одному блюді. (Напис НО 60 датується видавцями другою половиною V ст. до н. е.).

Мал. 5. Фрагмент мармурового блюда НО 60 із присвятою Аполлону Дельфінію

Підставою для постановки такого завдання традиційно служить збіг геометричних характеристик блюд НО 60 і НО 63: відновлюваний діаметр, відповідно, 1 м і 1,1 м, висота епіграфічного поля блюд 0,047 м і 0,046 м відповідно; висота букв 0,023-0,027 м і 0,027 м відповідно. Збігається також матеріал блюд – білий грубозернистий мармур. Однак напис НО 60, як випливає з фотографії, виконаний явно більш тонкими й більш акуратними літерами в порівнянні з написом НО 63. При цьому, з урахуванням революційних подій рубежу V-IV ст. до н. е., прийнятих більшістю дослідників, не виключена можливість більш пізньої приписки посади стефанефорів і їхніх імен у фрагменті НО 63. Це може пояснювати як недбалість стилю напису, так і скорочення імен. Для ухвалення рішення про з'єднання фрагментів НО 60 і НО 63, звичайно ж, потрібно спільне візуальне дослідження цих пам'ятників.

Уточнення читання напису НО 58 дозволяє також подолати альтернативу в реконструкції фрагмента слова $\sigma\tau\epsilon\phi$ [...] у написі ольвійських мольпів НО 167 (мал. 6). Отже, В.П. Яйленко [32]

й Ф. Граф [33] відновлювали це слово як $\sigma\tau\epsilon\phi$ [$\sigma\tau\epsilon\phi\acute{o}\rho\omicron$ ...], що тепер підтверджується написом НО 58; інший варіант пропонувався в колективному дослідженні [34], де фрагмент слова відновлений як $\sigma\tau\acute{\epsilon}\phi[\acute{\alpha}\nu\omicron\varsigma]$ – вінок. Звертаю увагу на те, що розглянута присвята Аполлону від ольвійських мольпів (НО 167), так само, як фрагмент (НО 63), розглянутий вище, виконана дуже грубо, практично надряпана на мармурі. Мною був даний один з варіантів інтерпретації цього пам'ятника, що має неофіційний характер, і за технікою виконання лежить на грані між лапідарними написами й графіто [35], як випуск його у зв'язку з якими-небудь екстраординарними подіями, пов'язаними із загостренням соціально-політичної ситуації в Ольвії на рубежі століть; відповідно, датування цього напису встановлене як остання третина V ст. до н. е. [36]. Першовидавці напису НО 167 датують його не пізніше другої чверті V ст. до н. е., відзначаючи подібність його шрифту зі шрифтом декрету про проксенію НО 1. П.О. Каришковський [37], однак відносять цей напис сумарно до V ст. до н. е.

Мал. 6. Фрагмент НО 167 із присвятою мольпів Аполлону Дельфіню

Просопографія цього напису дає ім'я айсімнета мольпів, вірогідно, якогось Аполл..., (сина Діонісія?) [38], що дозволяє віднести цю особистість до вищезгаданого жрецького роду Діонісіїв, як за характерним іменем, так і за патронімом.

Розгляну фрагментовані написи мольпів НО 56 (мал. 7) і НО 57 (мал. 8), які, за припущенням видавців, є фрагментами одного постаменту, але не збіжні по зламах. На підставі закінчення імені ... $\chi\omicron\varsigma$ у фрагменті НО 57, носій його був віднесений мною до роду Боспоріхів (Βοσπορίχης) [39]. Однак, слід відзначити, що наведеним іменем не вичерпуються можливості реконструкції й необхідно додати такі імена з ольвійського ономастикона, як $\Sigma\upsilon\nu\mu\alpha\chi\omicron\varsigma$ і $\Delta\eta\tilde{\iota}\mu\alpha\chi\omicron\varsigma$. При цьому перше ім'я є характерним для Діонісіїв, друге – для Агатінів, які були досить близькі до Діонісіїв-Леократидів-Євресибіадів [40]. Роль другорядного роду Боспоріхів у поваленні тиранії невідома; більш імовірно відновлення фрагмента імені в написі НО 57 як приналежного до

потужного роду Діонісіїв, менш імовірно – Агатінам, і ще менш імовірно – Боспоріхам. Пропоноване уточнення базується на тому, що у союзі мольпів брав участь тільки вищий елітарний прошарок ольвійського суспільства. Таким чином, висока ймовірність того, що в цьому пам'ятнику також присутні Діонісії. На мою думку, будь-яка інша реконструкція тексту при об'єднанні написів мольпів НО 56+НО 57, крім читання, запропонованого видавцями збірника НО, малореальна.

Датування написів НО 56 і НО 57 є суперечливим. П.О. Каришковський і А.С. Русяєва відносять їх до третьої чверті V ст. до н. е. У той же час, при описі НО 56 Е.І. Леві [41] зауважує, що не залишає сумнівів приналежність напису до V-IV ст. до н. е. і серед епіграфічних пам'ятників північного Причорномор'я цей пам'ятник найбільш подібний за літерними накресленнями до ольвійського декрету про проксенію (IOSPE I² 20) на честь Хейрігена Метродорова, (який, як відомо, датується початком IV ст. до н. е. [42]).

Мал. 7. Фрагмент НО 56

При описі, зокрема, пам'ятника НО 59 (умовно віднесеного до написів мольпів) видавці відзначають схожість шрифту й орфографії з декретом НО 2. У свою чергу, видавці датують декрет НО 2 кінцем V ст. до н. е.

Таким чином, за обліком розглянутих вище матеріалів, є деякі підстави до датування написів НО 56, НО 57, НО 58, НО 63, НО 167 останньою третиною V ст. до н. е. Крім того, непрямий аргумент у пізньому датуванні цих пам'ятників полягає в тому, що вони утворюють відносно безперервний хронологічний ряд із групою пам'ятників першої чверті IV ст. до н. е., так званих ольвійських тираноборців (див. нижче), тобто значна хронологічна лакуна між установкою на теменосі пам'ятників мольпів і пам'ятників тираноборців у дійсності відсутня. З іншого боку, віднесення таких написів мольпів, як, наприклад НО 55, до середини століття нібито не викликає сумнівів. Аналогічно, малоінформативний фрагмент профільованого мармурового лутерія НО 61, знайдений з матеріалами кінця VI-V ст. до н. е., також має досить переконливе датування – не пізніше першої половини V ст. до н. е.

Серйозне протиріччя породжує грубе виконання написів мольпів НО 63 і НО 167, що зовсім не узгоджується як зі статусом цієї колегії, так і з загальним уявленням про мольпів. Відмічу, що до групи грубо виконаних написів відноситься й фрагмент НО 64, однак відсутні докази приналежності цього пам'ятника мольпам. До речі, видавцем пам'ятник НО 64 віднесений до рубежу V-IV ст. до н. е., тобто синхронно пропонованого мною датування грубо виконаних написів НО 63 і НО 167. Ю.Г. Виноградов [43], переконливо інтерпретуючи напис НО 64 як присвяту Зевсу й Афіні, за трьома неохайно виконаними літерами і наявністю трикрапкової інтерпункції (яка, як відомо [44], застосовувалася протягом усього V ст. до н. е.), удревняє на сто років цей пам'ятник, відносячи його до рубежу VI-V ст. до н. е.

Мал. 8. Фрагмент НО 57

Отримані вище матеріали, у поєднанні їх з «робочою схемою» Ю.Г. Виноградова [45], дослідженнями А.С. Русяєвої [46] і матеріалів з ольвійської просопографії, отриманих автором [47], дозволяють перейти до гіпотетичної реконструкції подій рубежу V-IV ст. до н. е.

Моє припущення про те, що особистість, іменована надалі тираном, є вихідцем з роду Аристократидів, безумовно, потребує спеціального обґрунтування [48], яке тут наводиться у скороченні. Отже, відповідно до умовної реконструкції Ю.Г. Виноградова, близько 440-430 рр. до н. е., «наростаюча тенденція до посилення скіфського протекторату в Ольвії раптом різко припиняється... і влада знову переходить цілком у руки грецьких тиранів» [49]. Визнаючи, що про особистість і походження грецького тирана інформація відсутня, проте, на основі просопографічних матеріалів, які стосуються елітного клану Аристократидів [50], а також синхронних подій, що відбувалися у Мілеті, можлива побудова відповідної гіпотези. Те, що тиран ототожнюється мною із представником роду Аристократидів, визначається декількома важливими моментами. Перший – рід Аристократидів був відсутній в Ольвії на рубежі V-IV ст. до н. е. і в першій половині IV ст. до н. е., що може бути пов'язане з вигнанням (виїздом?) тирана. Другий – клан Аристократидів з'являється в Ольвії із другої половини IV ст. до н. е. [51], що синхронно загибелі у пожежі поселення Панське-1, яке, на думку деяких дослідників [52], було притулком тирана. Відмічу також, що вся історія клану Аристократидів підтверджує його наймогутніший економічний потенціал [53], характерний для більшості відомих тиранічних кланів.

Моя гіпотеза про походження тирана зводиться до декількох варіантів. Тиран – виходець зі знатного й могутнього роду Аристократидів, який походить від прадавніх ольвійських родів або прибулих до Ольвії мольпів у результаті падіння Мілету на початку V ст. до н. е. [54]. Можлива й трохи інша версія. Відомо, що

близько 440 р. до н. е. у результаті гострої боротьби, за сприяння Афін, у Мілеті була встановлена демократія і супротивників її було вигнано [55]. До Ольвії в цей час вірогідно прибула група вигнанців – представників недемократичного режиму [56], серед яких були й Аристократида. Основу для такого переселення надавав декрет про ісополітію Мілета й Ольвії [57], повторна фіксація якого виконана близько 326/8 р. до н. е. [58]. Звернувшись до епонімного каталогу Мілета [59], дійсно можна виявити, що в 430-х рр. до н. е. посади епонімів займали Κριτόβουλος Ἀριστοκράτης і Ἀλκιμασίδης Ἀριστοκράτης. Після цього представники цього роду ніколи більше не згадуються в цьому каталозі. (На жаль, це припущення, яке має право на існування, належить до розряду недоказових). Те, що Ольвія в зазначений час дійсно відкривала свої ворота для прихильників недемократичних режимів, переконливо доведено Ю.Г. Виноградовим; факт переселення до Ольвії вигнанців з Сінопи – тирана Тімесілея і його брата Теопрота, зафіксований почесним декретом [60]. Не виключено, що ще до прибуття вигнанців з Мілета представники роду Аристократидів вже були присутні в Ольвії як першопоселенці; користуючись виключними правами, вони й посприяли переселенню своїх родичів. Збільшення клану за рахунок прибулих сприяло посиленню його позицій. Такі можливі варіанти походження й джерел могутності Аристократидів в Ольвії. Конкретні дії, ймовірно, Аристократидів щодо захоплення тиранічної влади в Ольвії невідомі [61]. Однак, враховуючи, що вся подальша історія цього клану підтверджує його наймогутніший економічний потенціал, можна припустити, що перехід одноособової влади від скіфського протектора до грецького тирана був досягнутий, найімовірніше, якими-небудь економічними чинниками. Безумовно, відсутня інформація про те, чи правив тиран кілька десятків років, до рубежу V-IV ст. до н. е., одноосібно, або тиранів за цей період було декілька.

Отже, ймовірні обмеження стефанефорів, що є віхідцями з вищої ольвійської еліти (Діонісії, Леократида-Євресибіади, Пантаклі-Клеомбрати) айсімнетом мольпів – тираном, вихідцем із клану Аристократидів [62] привело до ініційованого Діонісіями, Леократидами-Євресибіадами й Пантаклями-Клеомбротами повалення тиранії. Лідером тираноборців є вихідець із роду Леократидів-Євресибіадів [63]. Його сподвижником, як вказувалося, був представник роду Пантаклів-Клеомбротів, Гекатеон (Гекатей) Гікесієв (IOSPE

I² 160), згаданий, імовірно, і в присвяті мольпів (НО 58). Можливо, що серед сподвижників був і член союзу мольпів, вихідець із роду Діонісієв, Аполл..., (син Діонісієв?), згадуваний у грубо виконаному присвяченні мольпів (НО 167). Пропонований сценарій не суперечить думці А.С. Русяєвої про те, що повалення тиранії ініційоване вищими аристократичними колами Ольвії [64].

На рубежі століть в Ольвії утвердилася, ймовірно, олігархічна демократія; на чолі поліса стали Діонісії-Леократида-Євресибіади й близькі до них роди Пантаклів-Клеомбротів, Агатинів і, ймовірно, деякі інші, менш значимі. Таким чином, викладені матеріали дають один з варіантів відповіді на запитання, чому після ліквідації союзу мольпів залишився на теменосі пам'ятник мольпів НО 58, виданий при епонімі-айсімнеті Діонісодорі, синові Ленея з роду Діонісієв і одним зі стефанефорів якого, можливо, є вихідець із роду Пантаклів-Клеомбротів. При цьому, позначена А.С. Русяєвою [65] альтернатива про долю мольпів долається на користь того, що мольпи не стали після перемоги демократії якоюсь таємною або малоактивною організацією, а їхній союз був дійсно ліквідований. Саме відсутність із початку IV ст. до н. е. написів мольпів підтверджує те, що тираном міг бути айсімнет.

Знову звертаюся до факту недбалого виконання написів НО 167, НО 63. Конкретні причини цього, безумовно, недоступні, але в запропонованому Ю.Г. Виноградовим і А.С. Русяєвою сценарії революційних подій рубежу століть, що розвивається в цій статті, безумовно, знайдуться ситуації, за яких треба було, наприклад, терміново, без залучення професійного різьбяра, доповнити напис на блюді НО 63 іменами стефанефорів або терміново виконати напис НО 167 та ін.

Дослідники звернули увагу на те, що така важлива історична подія для Ольвії, як остаточна перемога демократії, не знайшла відображення в жодному декреті [66]. Імовірно причиною відсутності декретів є те, що фактично відбулися події, які були лише епізодом боротьби кланів, щось подібне до двірського перевороту, коли від влади був усунутий тиран, але оточення його залишилося, що й привело до деяких демократичних змін у державному устрої. Події ж, пов'язані з поваленням тиранії в Ольвії, очевидно, були увічнені встановленням статуй. Тираноборцю з роду Леократидів-Євресибіадів була встановлена статуя (мал. 9), текст на постаменті якої відновлений Ю.Г. Виноградовим [67].

Мал. 9. Присвята тираноборцю з роду Леократидів-Євресибіадів

Сподвижникові тираноборця Гекатеону Гікесієву з роду Пантаклів-Клеомбротів у першій чверті IV ст. до н. е. також була встановлена статуя

(IOSPE I² 160) (мал. 10) його сином, Гікесієм Гекатеоновим, присвячена Зевсу Елевтерію.

Мал. 10. Присвята IOSPE I² 160 – ймовірний пам’ятник тираноборцю з роду Пантаклів-Клеомбротів

Останнім часом мною висловлене припущення, що пам’ятник з приводу повалення тирана міг бути поставлений у першій чверті IV ст. до н. е. і на честь якоїсь особи із клану Діонісіїв;

фрагментом бази такого пам’ятника може бути камінь HO 66 (мал. 11), який містить початкові літери імені Діонісій, характерного родового імені роду Діонісіїв.

Мал. 11. Присвята HO 66 – ймовірний пам’ятник тираноборцю з роду Діонісіїв

Помітна близькість шрифту написів IOSPE I² 160 і HO 66, що може трактуватися як видання цих документів синхронно та з приводу однієї події. Найважливіший аргумент в інтерпретації цього пам’ятника, що він відноситься до роду Діонісіїв, полягає в тому, що він був скинутий у цистерну [68], з матеріалами середини III ст. до н. е., разом із присвятою мольпів HO 58, що також належить до роду Діонісіїв. Імовірно, пам’ятник HO 66 простояв на теменосі близько 130-150 років. Як з’ясовано автором, Діонісії згадуються в 37 % персоніфікованих лапідарних написів догетської Ольвії [69], що підвищує ймовірність цього припущення. Однак можливе відновлення збережених літер фрагмента HO 66 так, що три перші належать фінальній частині патроніма дедиканта (...ΙΟΥ), а четверта й п’ята букви (ΔΙ...)

є початковим складом імені божества – Діоніса (культ якого, судячи з рідкісних монет із зображенням букранія, саме на рубежі V-IV ст. до н. е. набув деякого розвитку [70]), а не характерним іменем представника Діонісіїв, тому моє припущення досить можливе, але поки що не доведено.

Отже, інститут мольпів в Ольвії і Мілеті розвивався, ймовірно, паралельно до рубежу V-IV ст. до н. е. Особливість історичного процесу в Ольвії полягає, ймовірно, в ліквідації колегії мольпів унаслідок загострення кланової боротьби, яка завершилася демократичним переворотом і усуненням тирана-айсімнета (?) на рубежі століть. Це привело до заміни мольпів жерцями храму Аполлона. У Мілеті айсімнети мольпів займали епонімні посади до 31/2 р. н. е. [71].

ЛІТЕРАТУРА

1. Карышковский П.О. Ольвийские эпонимы // ВДИ. – 1978. – № 2. – С. 82-88; Карышковский П.О. Ольвийские мольпы // Северное Причерноморье. – Киев. – Наукова думка. – 1984. – С. 42-50.
2. Виноградов Ю.Г. Политическая история ольвийского полиса VII-I в. до н. э. – М.: Наука. – 1989. – 284 с.
3. Русяева А.С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. – К.: Наукова думка. – 1979. – 172 с.; Русяева А.С. Религия и культы античной Ольвии. – К.: Наукова думка. – 1992. – 254 с.; Русяева А.С. Ольвійська демократія // Археологія. – 1994. – № 2. – С. 44-57.
4. Русяева А.С. Религия и культы... – С. 194.
5. Карышковский П.О. Ольвийские мольпы... – С. 43.
6. Леви Е.И. Ольвийская агора // Материалы и исследования по археологии. – Том 50. – 1956. – С. 106.
7. Карышковский П.О. Ольвийские мольпы... – С. 44.
8. Виноградов Ю.Г. Политическая история... – С. 112.
9. Graf F. Das Kollegium der Μολτοί von Olbia // Museum Helveticum. – 1974. – Vol. 31. – С. 209-215.
10. Карышковский П.О. Ольвийские эпонимы... Примітка 11. – С. 84.

11. Леви Е.И. Ольвийская агора // ... – С. 104.
12. Русяева А.С. Религия и культуры... – С. 43. (Слід зазначити, що А.С. Русяєва, як це випливає з контексту, самостійно не проводила окремих досліджень з датування цього та інших написів мольпів).
13. Николаев Н.И. Политическая и культовая элита Ольвии IV-I вв. до н. э. – Николаев: Шамрай. – 2008. – С. 171.
14. Карышковский П.О. Ольвийские эпонимы... – С. 87; Русяева А.С. Земледельческие культуры... – С. 13; Русяева А.С. Религия и культуры... – С. 196; Виноградов Ю.Г. Политическая история... – С. 114; Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 31.
15. Карышковский П.О. Ольвийские мольпы... – С. 43.
16. Русяева А.С. Религия и культуры...
17. Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 139.
18. Карышковский П.О. Ольвийские эпонимы...; Русяева А.С. Религия и культуры...; Виноградов Ю.Г. Политическая история...
19. Виноградов Ю.Г. Политическая история... – С. 141.
20. Русяева А.С., Русяева М.В. Ольвия Понтийская. – Киев: Стилос. – 2004. – С. 79.
21. Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 155.
22. Николаев М.І. Математична модель каталогу жерців – епонімів Ольвії // Чорноморський державний університет ім. Петра Могили. – Наукові праці. Серія «Історичні науки». – Миколаїв. – Випуск 87. – Том 100. – 2009. – С. 154-158.
23. Леви Е.И. Ольвия. Город эллинистического времени. – Ленинград: Наука. – 1985. – С. 88.
24. Русяева А.С. Религия и культуры... – С. 207.
25. Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 208.
26. Парович-Пешикан М. Некрополь Ольвии эллинистического времени. – Киев: Наукова думка. – 1974. – С. 155; Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 213.
27. Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 214.
28. Скуднова В.М. СА. – XXIX-XXX. – 1959. – С. 252.
29. Guarducci M. Epigrafia greca, I, Roma. – 1967. – P. 394.
30. Толстой И.И. Греческие граффити древних городов Северного Причерноморья. – М.; Л. – 1953. – 154 с.
31. Русяева А.С. Земледельческие культуры... – С. 17.
32. Карышковский П.О. Ольвийские мольпы... С. 43.
33. Graf F. Das Kollegium der Μολδοί von Olbia // Museum Helveticum. – 1974. – Vol. 31. – С. 213.
34. Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А... – С. 354.
35. Белецкий А.А. Греческие надписи Ольвии из раскопок 1950-1967 гг., хранящиеся в Киеве // Ольвия. – Киев: Наукова думка. – 1975. – С. 107.
36. Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 202.
37. Карышковский П.О. Ольвийские мольпы... – С. 43.
38. Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А. Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. – Киев: ИА НАН Украины. – 1999. – С. 354.
39. Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 201.
40. Стаття про присвятний напис NO 168, в якому я реконструював імена Діонісіїв ([Διονύσιος Ἀριστείδου) та Агатинів ([Ἀγαθῖνος? Ἀντιμήστ]ορος) вже майже готова до видання.
41. Леви Е.И. Ольвийская агора... – С. 106.
42. Виноградов Ю.Г. Политическая история... – С. 146.
43. Виноградов Ю.Г. О методике обработки греческих эпиграфических памятников (по ольвийским материалам) // Методика изучения древнейших источников по истории народов СССР. – 1978. – С. 71.
44. Guarducci M. Epigrafia greca, I, Roma. – 1967. – P. 394.
45. Виноградов Ю.Г. Политическая история... – С. 120.
46. Русяева А.С. Религия и культуры... – С. 194.
47. Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 202.
48. Николаев Н.И., Снытко И.А. Некоторые вопросы социально-политической истории Ольвии второй половины V – первой половины IV вв. до н. э. // Збірник наукових праць, присвячених пам'яті В.М. Отрешко. – Київ. – 2009. (Друкується).
49. Виноградов Ю.Г. Политическая история... – С. 118.
50. Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 120.
51. Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 136.
52. Scegllov A.N. Un' etablissement tural en Crimée: Panskoje-I (fouilles de 1969-1985) // Dialogues d'histoeri ancienne. – 1987. – P. 244-247; Щеглов А.Н. Процесс и характер территориальной экспансии Херсонеса в IV в. до н. э. // Античная гражданская община. – Ленинград, 1986. – С. 166-171.
53. Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 136.
54. Русяева А.С. Религия и культуры... – С. 195.
55. Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А. Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. – Киев: ИА НАН Украины. – 1999. – С. 360.
56. Русяева А.С. Ольвійська демократія... – С. 49.
57. Miletos, I. 3 136.
58. Виноградов Ю.Г. Политическая история... – С. 169; Николаев Н.И. Политическая и культовая элита... – С. 209.
59. Miletos, I. 3 132.
60. Виноградов Ю.Г. Синопа и Ольвия в V в. до н. э.: проблема политического устройства // ВДИ. – 1981. – № 2. – С. 65-90.

61. Гіпотези про встановлення тиранії в Ольвії, див: Карышковский П.О. Ольвийские эпонимы...; Виноградов Ю.Г. Политическая история... – С. 109.
62. Николаев Н.И., Снытко И.А. Некоторые вопросы социально-политической истории Ольвии второй половины V – первой половины IV вв. до н. э. // Збірник наукових праць, присвячених пам'яті В.М. Отрешко. – Київ. – 2009. (Друкується).
63. Виноградов Ю.Г. Политическая история... – С.141.
64. Русяева А.С. Религия и культуры... – С. 207.
65. Русяева А.С. Религия и культуры... – С. 194.
66. Крыжицкий С.Д., Русяева А.С. Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А. Ольвия... – С. 360.
67. Виноградов Ю.Г. Политическая история... – С. 141.
68. Див. статтю НО 66.
69. Николаев Н.И. Просопография как основа для воссоздания некоторых эпизодов истории догетской Ольвии // Херсонесский сборник. – 2009. (Друкується).
70. Русяева А.С. Религия и культуры... – С. 97.
71. Milet, I. 3 128; Русяева А.С. Религия и культуры... – С. 20.

Рецензенти: к.і.н., доц. Ю.С. Гребенніков;
к.і.н., доц. І.М. Піструїл.

© М.І. Ніколаєв, 2009

Надійшла до редколегії 19.10.2009 р.